

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ПАРАМІЛІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВОЛИНІ 1921-1939 рр.

Стаття присвячена освітній діяльності польських парамілітарних організацій на Волині у 1921-1939 рр., зокрема, досліджено внесок польських парамілітарних організацій в освітньому житті Волині у 1921-1939 рр.

Характеризуючи освітню діяльність польських парамілітарних організацій на Волині в міжвоєнний період, варто зазначити, що ми оперуємо лише двома військовими об'єднаннями – певною мірою Союзом польських харцерів, де маємо окремі дані про організацію ними початкової освіти, та Союзом осадників – організацією, котра чи не найбільше клопоталася освітнім рівнем своїх дітей.

Ключові слова: Союз осадників, Союз польських харцерів, освітня діяльність, Друга Річ Посполита, початкові школи, Рівненська гімназія.

Після підписання Ризького мирного договору в 1921 р. до новоутвореної Другої Речі Посполитої відійшли західноукраїнські землі по лінії Керзона. Саме на цей час припадало утворення на території Волинського воєводства перших польських парамілітарних організацій, головними цілями, яких була військово-фізична, економічна, господарська, освітня та культурно-виховна діяльність.

Історіографія проблеми освітньої діяльності польських парамілітарних організацій на Волині у вітчизняних так і польських істориків майже відсутня. По-суті даного питання частково торкалися в своїх роботах М. Кучерепа¹, Я. Стовбняк-Смогоржевська², Т. Бохум³.

Упродовж 1921-1939 рр. на території Волині діяло одинадцять польських парамілітарних організацій, однак лише вісім організацій відігравали помітну роль у житті краю: Союз осадників, Союз військових інвалідів Польщі, Стрілецький союз, Союз легіонерів польських військових інвалідів, Союз резервістів, Союз офіцерів резерву, Союз підофіцерів резерву та Союз польських харцерів.

Встановлено, що основними завданнями, які стояли перед польськими парамілітарними організаціями на Волині з боку польської держави були: 1) заохотити призовників до служби у польській армії; 2) сформуванню єдиної системи національної економіки, до складу якої входили території, які до недавнього часу перебували у складі Російської імперії; 3) встановити контроль за новоствореним кордоном з Радянською Україною, використавши військовий потенціал осадників; 4) розв'язати проблему малоземелля та безземелля у центральних воєвод-

ствах держави; 5) забезпечити збір інформації агентурного характеру, підтримка влади під час призову до збройних сил.

Визначено, що одним із ключових напрямів роботи польських парамілітарних організацій на Волині освітня діяльність. У міру «можливостей» військових організацій (матеріальних, кадрових тощо), кожен польський парамілітарний «союз» популяризував її по-своєму. Тому варто охарактеризувати, як та чи інша організація втілювала в життя освітню, культурну та господарську програму. Це дасть відповідь на питання: наскільки ці організації за своєю сутністю було суто військовими і яке місце відводили суспільному, культурному та освітньому вихованню молоді.

Надзвичайно великою перешкодою втілювати в життя культурно-освітню програму, осадникам заважала майже тотальна неграмотність, як родин членів організації, так і місцевого населення. Тут варто відмітити, що територія «східних кресів» Речі Посполитої ще за царських часів у культурному плані була дуже занедбана⁴. Це відображалось, зокрема, на відсутності поштових станцій. Поштові відділення були відкриті лише в містах, натомість села залишалися без зв'язку. Тому й селяни не виписували газет, часописів тощо, що відкладали свій відбиток на їхньому культурно-освітньому і суспільному мисленні⁵. Все, що отримували селянин засобом поштового зв'язку, були повістки до суду, або листи (наприклад, від родичів чи сусідів, що емігрували за океан). Та й то, через далеку дорогу, яка проходила через місцеві гміни та солтиси, кореспонденцію доводилося чекати дуже довго⁶.

Великою перешкодою осадникам для налагодження культурно-освітнього життя було вороже ставлення місцевого населення, яке вважало їх загарбниками своїх земель, а також окремими польськими партіями, котрі називали осадництво «недозрілим експериментом»⁷. До цього варто додати важке економічне становище самих членів Союзу осадників, які переважну частину коштів вкладали в розвиток власних господарств, відвівши культурно-освітньому напрямку другорядну роль⁸. Однак, попри це, осадники всіляко намагалися надати своїм дітям початкову освіту, активно співпрацювали з місцевою владою в плані побудови колективних і приватних шкіл, допомагаючи матеріально та організаційно⁹.

Після закінчення війни та встановлення Другої Речі Посполитої виникають нові школи, утворені старанням суспільних організацій, як, наприклад, Польська Матір Шкільна. На 1922 р. існувало 658 шкіл, серед яких 395 польських та 233 українських. До шкіл ходило 27885 учнів¹⁰. У шкільному навчальному році 1923/1924 діяло вже 1086 державних початкових шкіл (672 польських та 289 українських). У той самий час понад 68% мешканців воєводства не вміло ні писати, ні читати¹¹.

Неграмотність та нестача освітніх закладів були основною проблемою для родин військових організацій, й осадників зокрема. Щоб якось вирішити проблему, головне управління Союзу осадників у 1922-1936 рр. асигнувало на освітню діяльність близько 200 тис. злотих, побудувавши понад 50 шкіл та Народних Будинків¹². З ініціативи організації були організовані курси підготовки для дорослих осіб у сільськогосподарських та кооперативних питаннях, які закінчило близько тисячі осіб. У той же період близько 500 юнаків та дівчат були слухачами кількомісячних сільськогосподарських курсів та підготовки до суспільної роботи, яка переважно здійснювалася у Народних Будинках¹³.

Першочерговим завданням парамілітарних організацій на Волині було утворення початкових шкіл, які надали б елементарні освітні знання. Такі школи почали утворюватися уже з початком двадцятих років¹⁴. Зокрема, стараннями членів СПХ через створення навчальних закладів, початкова освіта втілювалася на теренах Рівненщини. Завдяки цій парамілітарній організації була утворення початкова школа № 1 в м. Здолбунів – дружини харцерів (1924 р.), яку очолював Бар Станіслав, де навчалася 30 учнів. Крім Здолбунова, початкові школи харцерів були утворені в Мізочі (1930 р.), якою керував Пайда Йозеф, чисельність якої становила 26 чоловік, та Дермані (1935 р.), директором якої був Расік Антоній, чисельністю 19 учнів¹⁵.

Комплексно до розбудови власної освітньої програми підійшов Союз осадників. Зокрема, було організовано початкові школи (для отримання початкової освіти), бурси (середньої освіти) та гімназія у м. Рівне¹⁶.

Першочерговим завданням Союзу осадників, як власне і інших польських парамілітарних організацій на Волині, було утворення початкових шкіл, які могли б надати елементарні знання. Такі школи вже почали утворюватися з початком 20-х рр. Як результат, станом на 1930-31 рр. лише в Рівненському та Костопільському повітах осадники мали власні чотири початкові школи¹⁷. Однак детальної інформації про їхнє функціонування через обмеженість джерельної бази ми не маємо.

Про діяльність бурс, де учні здобували середню освіту, дізнаємося зі статуту бурси Союзу осадників у Рівному, який був затверджений у 1935 р. Важливість цього джерела полягає в тому, що він подає достовірну інформацію про функціонування цього типу навчального закладу. Саме за допомогою статуту дізнаємося про особливості прийому до бурси, чисельний склад учнів, їх розпорядок дня, ідеологічне підґрунтя виховання в бурсі і т.д.¹⁸

Згідно статуту, до бурси зараховувалися діти чоловічої статі військових і цивільних осадників, які входили до складу Союзу осадників, віком від 14 до 18 років, які мали за плечима освіту в початковій школі. В окремих випадках до освітнього закладу зараховувалися діти осіб, які не були осадника-

ми. Це відбувалося у тому випадку, якщо школяр показував хороші результати в іншій школі та наявністю вільних місць у бурсі. Не останню роль в цьому грала підтримка батьків дітей, які не входили до даної організації.

До числа учнів бурси зараховувалися лише хлопці. Щоб бути зарахованим до цього навчального закладу, абітурієнт повинен був подати автобіографію та дві фотокартки. Навчання було платне. Сума платні залежала від того, чи належали батьки або родичі учня до складу Союзу осадників. Зокрема, діти осадників за освіту платили 35 злотих, усім іншим плата становила 40 злотих. Своєчасна оплата, яка проводилася до десятого числа кожного місяця, була одним з головних критеріїв навчання в бурсі.

Вихованець цього навчального закладу міг покинути навчання за рішенням родичів або опікуна. Учень міг бути виключений з бурси у разі порушення правил внутрішнього розпорядку або через незадовільні результати в навчанні. В разі виключення з числа учнів бурси, батьки (опікуни) або родичі зобов'язувалися забрати хлопця із цього закладу освіти.

Бурса цілковито знаходилася на державному забезпеченні. Цей навчальний заклад відповідав за перебування учнів під час навчання, а також опікувався ними в період позашкільних годин. Ідеологічним підґрунтям навчання було: підготовка з учнів активних послідовників польської культури та традиції на «східних кресах», виховання в них почуття поваги та обов'язку до батьків і держави.

Головним органом управління бурси був Союз осадників. Саме цей військовий союз призначав керівника цього навчального закладу, який знаходився у повному підпорядкуванні управління осадників. Саме керівник здійснював всю адміністративну і виховну роботу в бурсі, а також був очільником всього персоналу¹⁹.

Учні бурси, крім успішного навчання, зобов'язувалися брати активну участь в культурно-масових програмах (проведення різного роду свят, культурних заходів), неухильно дотримуватися правил внутрішнього розпорядку та санітарних норм. Усі вихованці бурси мали рівні права і обов'язки.

Перебуваючи в підпорядкуванні такої парамілітарної організації, як Союз осадників, сувора дисципліна та вишкіл були однією з головних вимог адміністрації бурси до своїх вихованців. Щоб цього досягнути, була введена сувора регламентація доби для учнів бурси. Залежно від дня в тижні, розклад поділявся на святковий та буденний. Згідно повсякденного регламенту, ранок в учнів починався о 6 год. ранку із ранішньої гігієни і застигання ліжка та тривав до сьомої години. Далі учням надавалося 15 хвилин на молитву і сніданок. Продовжувало будній день навчання, яке тривало до першої години. Після цього в учнів було чотири години, які необхідно було використати

ти на обід, суспільно-освітню роботу, заняття спортом. З п'ятої по восьму годину вечора відводилося на обов'язкове виконання домашніх завдань. По завершенні півгодинної вечери, учні до 21.40 читали книги, газети та часописи. Завершувався день о десятій вечора двадцятихвилинним вечірнім туалетом та сном²⁰.

Інший розклад дня був у недільні та святкові дні. Зокрема, ранок в учнів починався о 7 годині і тривав до 8.30. Цей час було відведено на вмивання, застигання ліжка, молитву, вбирання та сніданок. До десятої ранку було обов'язкове відвідування церковного богослужіння. З десятої до першої години проводилася культурно-освітня робота, читання книг, газет та часописів, а з першої по другу годину – перерва на обід. З обіду до восьмої вечора в учнів був вільний час на заняття спортом. Після півгодинної вечери, день завершувався о десятій вечора вечірнім туалетом та сном. Після 20.00 учням суворо заборонялося покидати заклад без дозволу вихователів. Для покращення порядку щодня з середовища учнів призначалися чергові, які пильнували над дисципліною серед ровесників²¹.

Як бачимо з даних розпорядків дня, бурса Союзу осадників була орієнтована на всебічне виховання своїх учнів. Поряд з вивченням традиційних предметів, від вихованців вимагалось бути ерудованими в усіх напрямках культурно-освітнього та суспільно-політичного життя. Це втілювалося через читання книг, а також газет та журналів. Зважаючи на той факт, що левову частку учнів закладу складали діти польських ветеранів, а сам заклад був «дітищем» військової організації, одним з ключових напрямків навчання була фізична підготовка вихованців. Це видно з того, скільки годин на добу учні витрачали на заняття спортом.

За здоров'я та гігієною учнів наглядав лікар, який перебував у закладі, та навчальний персонал. Щоб попередити розповсюдження хвороб та епідемій, учні щонайменше один раз на тиждень милися в гарячому душі²².

Максимальна кількість учнів у бурсі Союзу осадників у Рівному складала 30 чоловік. У середньому ж чисельність вихованців була близько 25 чоловік. Зокрема, збереглися статистичні дані родинного стану та вікового цензу учнів рівненської бурси за 1935 р. Так, серед дітей, які здобували освіту в цьому навчальному закладі, з 24 учнів було двоє сиріт та троє напівсиріт, інші 19 були під опікою обох батьків. З цих же 24 дітей було троє, вік яких становив від 7 до 14 років, шестеро від 14 до 16 років, п'ятеро від 16 до 18 років, четверо від 18 до 21 року, шестеро від 21 до 24 років. Варто додати, що бурса була установою, де навчалися виключно хлопці²³.

З огляду на статут Рівненської бурси, який позиціонував цей освітній заклад, як носія середньої освіти на базі вже набутої початкової, а також вік учнів (14-18 років), з вище наведених даних можемо констатувати, що він носив умовний ха-

рактер. Наявність дітей у бурсі віком від 7 до 24 років спростовує інформацію про навчання дітей лише з обмеженим віковим цензом (14-18 років), який регламентувався статутом бурси 1935 р. Аналогічне твердження можемо зазначити і про освіту, яку статут констатував як середню. Наявність же в бурсі дітей віком від 7 до 14 років, засвідчує факт наявності початкової освіти в цьому навчальному закладі. Погодьмося, мало ймовірним видається той факт, що учні 7 та 24 років могли навчатися в одному класі і набувати середню освіту.

Окрім бурси «осадницька» молодь отримувала середню освіту в гімназіях. Єдиним таким начальним закладом, утвореним Союзом осадників у 1937-38 рр., була гімназія у м. Рівне. На відміну від бурси, навчальний заклад цього типу був приватний, хоча був наділений певними правами, які мали державні школи. Крім того, тут на навчання приймали дівчат. Знаходилася вона на Грабнику, у власно збудованому приміщенні. Гімназія ділила будову з бурсою, яка розташовувалася на другому поверсі. У цьому вищому навчальному закладі були облаштовані класи, лікарський кабінет, просторий коридор, що тимчасово використовувався для гімнастичних занять, вправ та різноманітних ігор. У середній частині гімназії знаходилися господарські приміщення та велика зала. В лівому крилі, яке хоч і числилося у віданні бурси, проживали дівчата. На початку навчання воно перебувало ще в стані добудови, і тому дівчата ще певний час мешкали поза територією гімназії на Сухарівці, поблизу залізничної станції²⁴.

Кожен клас у гімназії мав три відділи з приблизно однаковою кількістю учнів (32-36 чоловік). Студенти були згруповані у відділи за національною та регіональною ознаками. Так, зокрема, відділ «А» складала осадницька молодь, діти членів даного союзу. Відділ «Б» становили місцеві студенти, які проживали у м. Рівне. Останній відділ – «В» поповнювали мешканці передмістя Рівного, яка походила головним чином із Здолбунова. Цей освітній заклад був досить популярний на Рівненщині, про що свідчить, зокрема, той факт, що в перший рік навчання було сформовано три рівноцінні за чисельністю класи. Така традиція продовжувалася до початку 1940 р.²⁵

Навчанням та виховною складовою процесу в гімназії займалися вчителі-інструктори, які за національною ознакою були, як правило, поляками. В хлопців це були чоловіки, в дівчат – жінки. Кількість інструкторів була невеликою: двоє для хлопців, стільки ж для дівчат. Обов'язком інструкторів була позашкільна робота над молоддю, нагляд над виконанням домашнього завдання учнів, а також реалізація виховної програми роботи школи та гімназії, проведення гімнастичних вправ, хору та організацію ігор. Директором гімназії був Лукаш Гай, який також очолював бурсу. Існувала також посада секретаря, яким був

Владислав Якубовський. До прерогатив останнього, крім освітнього напрямку роботи, входили також господарські функції²⁶.

Характеризуючи регіональний склад студентів гімназії, який в основному був з Рівного та його околиць, варто відзначити, що частина молоді в цьому освітньому закладі походила не з Рівненської повіту. Мова йде про потомків польських дисидентів, які були на засланні в Росії, що мешкали поблизу озера Байкал. Завдяки старанням організації Червоного Хреста, група польських дітей сиріт, середній вік яких становив 10-15 років, через Японію була вивезена з території східного сусіда і після 1920 р. була переправлена до Польщі. Цими дітьми, які не мали родичів на батьківщині, опікувалися приватні особи та організації. Серед останніх був Союз осадників, який піклувався про їхню освіту та працевлаштовував їх в осадницькому союзі²⁷.

Як уже зазначалося, гімназія була приватним освітнім закладом. Студенти кожні півроку повинні були оплачувати за своє навчання. Крім грошей, існувала оплата продуктами харчування, такими як картопля, борошно тощо. Однак, незважаючи на це, далеко не всі мали змогу оплатити освіту. Тому, щоб не зменшити чисельність учнів і дати змогу отримати всім знання, керівництвом в 1937 р. було прийнято рішення: звільнити студентів від оплати в тому разі, якщо вони показують хороші результати в навчанні, а також у випадку погіршення матеріального становища родини.

Окрім плати за навчання, існував так званий фонд літніх таборів, на рахунок якого додатково потрібно було сплатити ще один злотий. Проте це стосувалося лише дітей осадників. Цей фонд та дотації з боку Союзу осадників надавали осадницькій молоді право безкоштовно перебувати на літньому відпочинку в таборі.

Навчальний персонал бурси і гімназії та учні з студентами були однією великою родиною. Крім навчання, ними організовувалася дуже цікава розважальна програма. Щороку відбувалися карнавали, танці та різноманітні молодіжні ігри. Діти осадників під час святкування Різдва Христового могли дозволити собі користуватися відомчою туристичною базою Союзу осадників на Кукулі (поблизу Ворохти), займаючись лижним спортом. Як вже було зазначено, на час канікул осадникам організовувалися літні табори, окремо для дівчат та хлопців. Тут молодь плавала на байдарках, подорожувала по всій Польщі, займалася альпінізмом. Програма табірних зборів складалася спільно інструкторами з учнями і включала в себе орієнтування на місцевості, першу медичну допомогу тощо. Вихованці рівненської гімназії брали участь у різноманітних туристичних змаганнях, які проходили по всій Польщі. Зокрема, шістнадцять рівненських дівчат взяли участь у змаганнях з гірського туризму, який проходив у 1939 р. в Кракові²⁸.

Рівненська гімназія осадників припинила своє існування після приєднання Західної України до Радянського Союзу. Не обмежившись заборонаю вивчати польську історію та переведенням навчального закладу в інше приміщення у вересні 1939 р., радянська влада займаючись насильницькою депортацією родин осадників в глиб Союзу, врешті-решт 10 лютого 1940 р. закрила цей освітній заклад²⁹.

Варто відмітити той факт, що Союз осадників для покращення матеріального забезпечення своїх учнів та студентів оплати їхнього навчання та заохочення до нього, активно залучав державні стипендії. Одним з таких «грантів» була стипендія Польського Союзу експортерів бекону та тваринної продукції (ПСЕБТП). У 1936 р. ця організація для вшанування пам'яті маршалка Юзефа Пілсудського утворила стипендіальний фонд для молоді, що навчалася у ліцеях та гімназіях. Надання стипендії здійснював президіум ПСЕБТП за поданням союзу. Стипендія надавалась лише вихованцям бурс та гімназій осадників. Окремою статтею передбачалося покриття коштів для утримання навчальних закладів. Стипендію могли отримати всі діти осадників та сільських громадських діячів, які брали активну участь у війні за незалежність та вели суспільну роботу на своїй території. Стипендіальна програма діяла впродовж одного навчального року, однак у випадку погіршення матеріального становища, виплати стипендій могли бути продовжені, геть до повного закінчення навчання³⁰.

Крім того, освітній напрямок роботи Союзу осадників втілювався через університет для сільського населення на Віленщині, який був створений у 1925 р. за сприяння парамілітарної організації осадників. Це була перша, подібного роду установа для дітей селян. Його п'ятимісячний курс нараховував 40 слухачів. Для покращення навчання молоді у середніх та вищих школах даний союз утворив спілку інтернатів: по два у Варшаві та Вільно, а також по одному у Бресті, Гродному та Рівному, в яких одночасно могло перебувати близько 500 осіб³¹.

Таким чином, можемо констатувати, що для Союзу осадників виховання освічених і всесторонньо розвинених молодих членів було одним з пріоритетних завдань. Важливе місце в ході навчання покладалося на фізичний розвиток особистості, що втілювалося через фізичні вправи та спортивні ігри. Не менше уваги осадниками виділялося на проведення дозвілля своїх учнів та студентів. Така увага на виховання фізично здорової та освіченої особистості доволі зрозуміла, якщо зважити на мілітарний характер організації Союзу осадників, для якої не байдужою була мета: виховати майбутнього воїна, захисника вітчизни, при цьому обов'язково добре освіченого і всесторонньо розвиненого. І хоча освіта в навчальних закладах осадників була платною, проте гнучка система опла-

ти, а також наявність стипендій, дозволяло навіть найбіднішим верствам населення дати гідну освіту своїм дітям. Всі ці фактори робили освітню програму осадників, бути чи не найбільш прогресивною на той час.

Примітки:

1. Кучерепа М. Культурно-освітня діяльність громадських організацій в Західній Україні у 20-30 рр. XX ст. / М. Кучерепа // Зб. наук. праць за матеріалами X наукової історико-краєзнавчої конференції, яка відбулась у Старому Чорториську, Маневичах, Четвертні та Новомініську «Минуле і сучасне Волині і Полісся: край на межі тисячоліть», Луцьк, 2000-2002 рр. – Луцьк, 2002. – С. 183-184.
2. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945 / J. Stobniak-Smogorzewska. – Warszawa : Instytut Studiów politycznych PAN, oficyna wydawnicza RYTM, 2003. – 419 s.
3. Böhm T. Osadnictwo wojskowe na Kresach Wschodnich w II Rzeczypospolitej / T. Böhm // Dzieje Najnowsze. – 1992. – №1-2.
4. Кучерепа М. Культурно-освітня діяльність громадських організацій в Західній Україні у 20-30 рр. XX ст.... – С. 183.
5. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919-1939 рр.) / М. Кучерепа // Україна-Польща: важкі питання : матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918-1947 рр.» (Варшава 22-24 травня 1997 р.). – Варшава ; Луцьк, 1998. – Т. 1-2. – С. 219.
6. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1922-1939) / Ю. Сливка. – Львів, 1985. – С. 96.
7. Wołoszynowski J. Województwo Wołyńskie w swietle liczb i faktow / J. Wołoszynowski. – Luck, 1929. – S. 85.
8. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми / А. Айненкель // Україна – Польща: важкі питання: матеріали міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918-1947 рр.» (Варшава 22-24 травня 1997 р.). – Варшава ; Луцьк, 1998. – Т. 1-2. – С. 161.
9. Макарчук С. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. Макарчук. – Львов, 1983. – С. 113.
10. Понедельнік Л. Польська культура на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) / Л. Понедельнік // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Луцьк : Вид-во ВНУ, 2007. – Вип. 1. – С. 100.
11. Прищепя О. Основні етапи територіального розвитку Волині як історико-географічного регіону України / О. Прищепя, Б. Прищепя // Науковий збірник «Слов'янський вісник»: Серія «Історичні науки». – Рівне, 2001. – Вип. 2. – С. 69.
12. Niewiadomski M. Odznaka osadnicza / M. Niewiadomski // Kresowe Stanice – 1996. – № 6-8. – S. 11.
13. Banackowski P. Związek Osadników i przysposobienie społeczne młodzieży kresowej / P. Banackowski // Polska Oświata Pozaszkolna, 1931. – 1930. – №2. – S. 391.
14. Niewiadomski M. Szkolenie rolnicze osadników wojskowych w latach 1921-1922 / M. Niewiadomski // Kresowe Stanice – 1998. – №6-8. – S. 12.

15. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), ф.156, оп.2, спр.318, арк.66.
16. Bonkowicz-Sittauer J. Osadnictwo wojskowe / J. Bonkowicz-Sittauer // Rocznik Wołyński. – 1934. – Т. III. – S. 130.
17. Moczulski F. Osadnictwo cywilne i wojskowe od chili odzyskania niepodległości w gm. Powuzsk pow. Kowelskiego / F. Moczulski // Praca dyplomowa w szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. – 1938. – S. 41.
18. ДАРО, ф.30, оп.22, спр.154, арк.15.
19. Так само, арк.17-19.
20. Z kresów Wschodnich R. P. Wspomnienia z osad wijskowych 1921-1940. – Warszawa, 1997. – S. 417.
21. ДАРО, ф.30, оп.22, спр.154, арк.20.
22. Stobniak-Smogorzewska J. O Wychowaniu młodzieży osadniczej / J. Stobniak-Smogorzewska // Kresowe Stanice. –1997. – №20. – S. 44.
23. ДАРО, ф.30, оп.22, спр.154, арк.59.
24. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945 / J. Stobniak-Smogorzewska. – Warszawa : Instytut Studiów politycznych PAN, oficyna wydawnicza RYTM, 2003. – S. 234.
25. Smolański A. Ideały wychowawcze w Polskiej myśli pedagogicznej od XVI w. Do końca II Rzeczypospolitej / A. Smolański. – Opole, 1994. – S. 52.
26. Z kresów Wschodnich R. P. Wspomnienia z osad wijskowych 1921-1940. – Warszawa, 1997. – S. 418.
27. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945 / J. Stobniak-Smogorzewska. – Warszawa : Instytut Studiów politycznych PAN, oficyna wydawnicza RYTM, 2003. – S. 46.
28. Smolański A. Ideały wychowawcze w Polskiej myśli pedagogicznej od XVI w. Do końca II Rzeczypospolitej / A. Smolański. – Opole, 1994. – S. 47.
29. Ilustrowany przewodnik po Równem / [pod. red. I.Górnickiego]. – Równe : Druk samorządowa, 1937. – 36 s.; Lipiński W. Historia Związku Strzeleckiego / W. Lipiński. – Warszawa, 1930. – S. 53.
30. ДАРО, ф.223, оп.1, спр.3, арк.49.
31. Böhm T. Osadnictwo wojskowe na Kresach Wschodnich w II Rzeczypospolitej / T. Böhm // Dzieje Najnowsze. – 1992. – №1-2. – S. 24.

Статья посвящена образовательной деятельности польских парамилитарных организаций на Волыни в 1921-1939 гг., В частности, исследованы вклад польских парамилитарных организаций в образовательной жизни Волыни в 1921-1939 гг. Характеризуя образовательную деятельность польских парамилитарных организаций на Волыни в межвоенный период, стоит отметить, что мы оперируем только двумя военными объединениями – в определенной степени, Союзом польских харцеров, где есть отдельные данные об организации ими начального образования, и Союзом осадников – организацией, которая больше беспокоилась образовательным уровнем своих детей.

Ключевые слова: *Союз осадников, Союз польских харцеров, образовательная деятельность, Вторая Речь Посполитая, начальные школы, Ровенская гимназия.*

Отримано 15.10.2016 р.